

DARIUSZ FATUŁA

Wybrane aspekty kondycji finansowej polskich gospodarstw domowych

Słowa kluczowe: gospodarstwo domowe, dochody i wydatki gospodarstw domowych, kategorie ubóstwa, aktywa finansowe gospodarstw domowych

Keywords: household, household income and expenses, poverty categories, household financial assets

Sytuacja demograficzna polskich gospodarstw domowych

Jakkolwiek gospodarstwo domowe nie jest tożsame z pojęciem najbliższej rodziny, to jednak w niemal każdym gospodarstwie domowym więzy rodzinne grają ważną rolę. Łącząc swoje siły i dochody dla zaspokojenia indywidualnych i wspólnych potrzeb, członkowie gospodarstwa domowego biorą pod uwagę nie tylko swoje bieżące potrzeby, ale także przyszłe¹. Cechą ekonomicznie pojmowanego gospodarstwa domowego jest wspólne zamieszkiwanie i utrzymywanie się z połączonych dochodów członków gospodarstwa. Także pojedyncza osoba, która mieszka sama lub z innymi osobami, ale utrzymująca się samodzielnie, stanowi osobne jednoosobowe gospodarstwo domowe. W tym znaczeniu większe rodziny, mieszkające wspólnie, ale utrzymujące się oddzielnie, tworzą też osobne gospodarstwa

¹ Por. *Leksykon sfery spożycia, terminologia i metodyka badań*, red. H. Szulce, Warszawa 1987.

domowe. Uzyskiwany dochód członków gospodarstwa domowego stanowi główną kategorię wyznaczającą kondycję i poziom życia całego gospodarstwa. W statystyce polskiej podstawowa kategoria podziału gospodarstw domowych dotyczy źródeł uzyskiwania dochodu. Wyszczególniono tu 6 grup. Pierwsza to gospodarstwa pracowników (46,4% ogółu gospodarstw domowych w Polsce). Dochód tej grupy w całości lub przeważającej części pochodzi z pracy najemnej. Druga to gospodarstwa rolników (2,8%), utrzymujących się z prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego. Trzecia grupa to gospodarstwa domowe utrzymujące się z pracy na własny rachunek – prowadzenie własnej firmy (4,5%), z wyłączeniem indywidualnych gospodarstw rolnych. Czwarta grupa to gospodarstwa, dla których przeważającym źródłem dochodu jest emerytura (27,9%). Piąta grupa gospodarstw domowych utrzymuje się ze świadczeń rentowych (11,3%), a szоста z niezarobkowych źródeł (7%), głównie zasiłków dla bezrobotnych i innych transferów społecznych. Łączna liczba gospodarstw domowych w Polsce to ok. 12 634 tys., przy ogólnej liczbie ludności 38 mln 157 tys. osób. Przeciętne gospodarstwo domowe liczy więc niewiele ponad 3 osoby².

Stosunkowo duży udział gospodarstw domowych utrzymujących się z emerytury świadczy o starzeniu się społeczeństwa. Udział osób powyżej 65 roku życia w całej populacji wzrastał od 1995 roku o ok. 1 pkt procentowy co 5 lat i obecnie wynosi 13,3%. Prawie 62% ludności Polski mieszka w miastach, a 38% na wsi. Statystyczny Polak miał w 2005 roku 37 lat; mediana wieku dla kobiet wynosiła 39 lat, dla mężczyzn 35 lat (połowa osób w populacji ma więcej lat, a połowa mniej). Wśród osób w wieku 15–65 lat pracowało 52,8% osób. Jest to niski wskaźnik w porównaniu ze średnią w Unii Europejskiej wynoszącą 63,8%. W ostatnich 4 latach zanotowano nieznaczny spadek liczby ludności Polski, wynikający także z salda migracji zagranicznych. Wiele młodych osób wyjechało do państw Europy Zachodniej w poszukiwaniu pracy lub wyższej niż w kraju płacy. Pewna nadzieja na zahamowanie tej tendencji wynika ze wzrostu realnych płac w Polsce (o ponad 9% w połowie 2007 roku w stosunku do analogicznego okresu w roku poprzednim) i zapotrzebowania na specjalistów w wielu działach gospodarki. Drugim pozytywnym z punktu widzenia uwarunkowań demograficznych aspektem jest wchodzenie w okres rozrodczy wyżu urodzonego w latach 80. XX wieku. Wówczas rodziło się w Polsce prawie 700 tys. dzieci rocznie (obecnie ok. 370 tys. dzieci rocznie). W roku 2006 w stosunku do roku poprzedniego wzrosła liczba zawieranych małżeństw o prawie 20 tys. i wynosiła 226 tys. Nadal utrzymuje się jednak niski współczynnik dzietności kobiet, wynoszący tylko 1,267. Brak zdecydowanych działań legislacyjnych, pomimo wielu akcji społecznych i nagłaśniania sprawy w mediach, nie ułatwia młodym matkom podejmowania pracy na część etatu i nie daje pewności zatrudnienia w tej samej firmie po powrocie z urlopu ma-

² Dane pochodzą z 2005 r. i 2006 r. na podstawie publikacji GUS: *Warunki życia ludności Polski w latach 2004–2005*. Departament Statystyki Społecznej, Warszawa 2007; oraz *Małego Rocznika Statystycznego GUS 2007*.

cierzyńskiego. Sytuację poprawić może postawa pracodawców, którzy reagując na wspomniane sygnały medialne oraz z powodu braku wykwalifikowanej kadry na rynku pracy, sami podejmą działania we własnych firmach, ułatwiające zatrudnianie, adaptację i utrzymanie młodych matek na stanowiskach pracy. W ostatnich latach, głównie dzięki rozwojowi niepublicznych szkół wyższych, wzrosła też liczba Polaków legitymujących się wyższym wykształceniem. Na koniec 2005 roku było ich 4,3 mln, co stanowi 14,2% populacji dorosłych Polaków.

Dochody i wydatki gospodarstw domowych w Polsce

Łączne dochody do dyspozycji brutto (po opodatkowaniu) sektora gospodarstw domowych w Polsce wynosiły w 2005 roku ponad 651,5 mld zł. Spożycie indywidualne, liczone jako wydatki z dochodów osobistych (bez wliczania bezpłatnych usług edukacyjnych, medycznych itp.) wynosiły w tym samym czasie ok. 610,4 mld zł. Różnica tych dwóch kwot stanowi oszczędności brutto tego sektora i wynosi ok. 41,1 mld zł, co stanowi ok. 6,3% dochodów. Do oszczędności brutto gospodarstw domowych wliczane też są często zmiany udziałów netto w rezerwach funduszy emerytalnych, które wynosiły w 2005 roku 4,5 mld zł. Kwota ta, zwiększając oszczędności brutto, podnosi też stopę oszczędzania do 7%.

Podział dochodów gospodarstw domowych w Polsce jest mniej równomierny niż średnio w państwach Unii Europejskiej. Dochody 20% najlepiej zarabiających osób w Polsce były 6,6 raza wyższe od dochodów 20% najniżej zarabiających wobec ok. pięciokrotności średnio w 25 krajach UE. Nieco lepszy wynik daje tzw. wskaźnik Giniego, który wynosił w Polsce 0,36, czyli nieco więcej niż średnio dla 25 państw UE (0,31), ale mniej niż dla Stanów Zjednoczonych, gdzie w 2005 roku wynosił 0,41. Wskaźnik ten, będący miarą nierówności dochodów, jest tym większy, im większy stopień ich koncentracji, a więc nierówności w podziale między poszczególne części społeczeństwa.

Największy i rosnący z roku na rok udział (26,2%) w wydatkach gospodarstw domowych mają użytkowanie mieszkania i nośniki energii. Na drugim miejscu wśród wydatków pozostają żywność i napoje bezalkoholowe (19,2%), na trzecim transport (10%), na czwartym i piątym miejscu z podobnym udziałem (6,3%) rekreacja i kultura oraz napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe. Odzież i obuwie stanowią ok. 4,2% wydatków. Poprawia się wyposażenie gospodarstw domowych w nowoczesne dobra trwałego użytku. W komputer stacjonarny wyposażonych było w 2005 roku ponad 38% gospodarstw (w tym 22,5% z dostępem do Internetu), samochód posiadało blisko połowę gospodarstw, kuchenkę mikrofalową 31%, odtwarzacz DVD 24%, zmywarkę do naczyń 7%.

Wstępne dane za 2006 roku wskazują, że przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych wyniósł ok. 835 zł. Najwyższy był w grupie gospodarstw pracujących na własny rachunek (1103 zł),

a najniższy wśród rencistów (685 zł). Najwyższy realny wzrost ww. dochodu w stosunku do poprzedniego roku odnotowały gospodarstwa domowe rolników (13,2%) oraz pracujących na własny rachunek (12%). Najniższy wzrost dochodu osiągnęły gospodarstwa pracowników (6,7%) i emerytów (5,3%).

Przeciętne miesięczne wydatki wynosiły 745 zł i – jak w przypadku dochodu – najwyższe były dla gospodarstw pracujących na własny rachunek (955 zł), a najniższe dla rencistów (660 zł). Najwyższy wzrost wydatków – podobnie jak wzrost dochodów – odnotowano w gospodarstwach rolników oraz pracujących na własny rachunek (po ok. 8%), najniższy wzrost w gospodarstwach domowych emerytów (3,5%). Niewiele zmieniła się struktura wydatków gospodarstw domowych, najbardziej spadł udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe (o 1 pkt procentowy), a wzrósł udział wydatków na nośniki energii o ok. 0,6 pkt procentowego.

W przypadku najgorzej sytuowanych gospodarstw domowych zdefiniowane zostały kategorie ubóstwa. Relatywne ubóstwo dotyczy gospodarstw domowych, które wydawały mniej niż 50% przeciętnych wydatków w danej grupie gospodarstw. W 4 kwartale 2006 roku było to 520 zł dla gospodarstw jednoosobowych i 1405 zł dla gospodarstwa z dwojgiem dorosłych i dwójką dzieci do 14 lat. Ubóstwo „ustawowe” to ogólnie ustalona kwota (477 zł na gospodarstwo jednoosobowe) w akcie prawnym, poniżej której gospodarstwo domowe ma prawo starać się o zasiłek z pomocy społecznej. Minimum egzystencji zostało wyliczone przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS) na podstawie cen artykułów niezbędnych do życia, ograniczenie których prowadzi do biologicznego wyniszczenia człowieka (370 zł na gospodarstwo jednoosobowe i 999 zł dla gospodarstwa z dwojgiem dorosłych i dwójką dzieci do 14 lat). Ubóstwo relatywne dotyczyło w Polsce w 2006 roku 17,7% gospodarstw domowych, ustawowe 15,1%, a poniżej minimum egzystencji pozostawało 7,8% osób w gospodarstwach domowych. Nasilenie zjawiska ubóstwa silnie zależy od miejsca zamieszkania, źródeł dochodu i ilości osób w rodzinie. Na wsi poniżej granicy ubóstwa relatywnego pozostawało prawie 26% gospodarstw domowych, a 12% żyło poniżej minimum egzystencji. Wśród utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (w dużej części członkowie gospodarstw domowych dotknięci bezrobociem) aż 40% wydawało poniżej relatywnej granicy ubóstwa, a 23% poniżej minimum egzystencji. Podobnie wysokie wskaźniki relatywnego ubóstwa (50%) i minimum egzystencji (26%) dotyczyły gospodarstw domowych z 4 i więcej dzieci na utrzymaniu. Najniższe wskaźniki ubóstwa dotyczyły gospodarstw jednoosobowych i pracujących na własny rachunek.

Podsumowując, można stwierdzić poprawę sytuacji finansowej większości gospodarstw domowych w Polsce. Mimo to nadal pozostaje stosunkowo duży, choć zmniejszający się odsetek gospodarstw domowych w trudnej i bardzo trudnej sytuacji. W wielu przypadkach stan taki ma związek z patologiami społecznymi (np. alkoholizmem) oraz brakiem przystosowania do wymogów rynku pracy (niechęć do podnoszenia kwalifikacji i poszukiwania pracy).

Aktywa finansowe gospodarstw domowych

Przez aktywa finansowe gospodarstw domowych należy rozumieć nieskonsumowaną część dochodów tych podmiotów, ulokowaną na rynku finansowym lub oddaną w postaci gotówki. W skład aktywów finansowych nie wchodzi majątek trwały, choć w niektórych przypadkach może on służyć jako zabezpieczenie kredytów i pożyczek lub być sprzedany, a środki uzyskane z tego tytułu ulokowane na rynku finansowym. Zachowania gospodarstw domowych na rynku finansowym są pośrednio związane z posiadanym majątkiem, a bezpośrednio dotyczą produktów i usług, które są na bieżąco wyceniane w jednostkach pieniężnych. Majątek trwały w posiadaniu gospodarstw domowych nie podlega zaś bieżącej wycenie rynku.

Na początku lat 90. aktywa finansowe polskich gospodarstw domowych stanowiły wyłącznie lokaty bankowe oraz gotówka (w dużej mierze w walutach obcych, przechowywana w domu). Spowodowane to było obawą przed szybką dewaluacją złotówki, wynikającą z wysokiej inflacji. Udział depozytów walutowych we wszystkich lokatach bankowych gospodarstw domowych spadł z 90% na końcu lat 80. do 33% w 1995, 17% w 2000 i 15% w 2005 roku. Od roku 1991 oszczędności gospodarstw domowych zaczęły być także lokowane w akcje prywatyzowanych przedsiębiorstw oraz obligacje Skarbu Państwa, a od następnego roku w jednostki funduszy powierniczych, przekształconych później w Towarzystwa Funduszy Inwestycyjnych, i ubezpieczenia na życie z funduszem kapitałowym. Jeszcze w 1995 roku wszystkie te formy lokat oszczędności (poza depozytami bankowymi) stanowiły tylko 5% łącznej wartości aktywów tej grupy podmiotów. Znaczący wzrost udziału innych form aktywów nastąpił po 1999 roku, kiedy rozpoczęła się reforma emerytalna i Otwarte Fundusze Emerytalne zaczęły zarządzać środkami gromadzonymi na przyszłe emerytury. Nastąpiło wówczas także prawie podwojenie środków lokowanych w Towarzystwach Funduszy Inwestycyjnych z 1,7 mld zł w końcu 1998 roku do 3,2 mld zł w końcu 1999 roku. Kolejnym przełomowym momentem dla struktury aktywów finansowych polskich gospodarstw domowych było wprowadzenie podatku od odsetek kapitałowych (popularnie zwanego podatkiem Belki od nazwiska ówczesnego ministra finansów) pod koniec 2001 roku.

W grudniu 2001 roku bankowe depozyty bieżące gospodarstw domowych spadły o prawie 3,5 mld zł, a depozyty terminowe o prawie 8,8 mld zł. Równocześnie wzrosła kwota depozytów terminowych o terminie powyżej 2 lat o ponad 9,8 mld zł. Łącznie nastąpił więc wypływ z systemu bankowego depozytów na kwotę ok. 2,5 mld zł. Wprowadzenie podatku spowodowało wydłużenie terminów depozytów do ponad 2 lat tylko dla ok. 6% wszystkich depozytów terminowych. Równocześnie nastąpił znaczny wzrost aktywów funduszy inwestycyjnych i zakupu obligacji. Wartość aktywów funduszy inwestycyjnych zwiększyła się z 7,12 mld zł na końcu października do 10,32 mld zł na początku grudnia 2001 roku. Wzrost

wyniósł więc ok. 3,2 mld zł. Osoby fizyczne dokonały też w tym okresie zakupów obligacji na kwotę ok. 2,3 mld zł oraz zakupu polis ubezpieczeniowo-inwestycyjnych na kwotę ok. 200 mln zł. Łączna suma wzrostu aktywów funduszy inwestycyjnych, zakupu obligacji i polis ubezpieczeniowo-inwestycyjnych, dająca ok. 5,7 mld zł, przewyższa o 3,2 mld zł wypływ środków z systemu bankowego. Środki te pochodziły prawdopodobnie z oszczędności przechowywanych w domu (odnośnie których brak jest wiarygodnych danych) oraz z bieżących środków powstałych w wyniku wstrzymywania się od konsumpcji.

Na koniec 2006 roku łączne depozyty gospodarstw domowych w sektorze bankowym wynosiły prawie 240 mld zł. Przyrost w stosunku do poprzedniego 2005 roku wyniósł niespełna 8,5%. Był to 2 rok wzrostu lokat bankowych gospodarstw domowych od wprowadzenia podatku od odsetek kapitałowych w 2001 roku, od kiedy to lokaty te spadały 3 lata z rzędu. Lata te były równocześnie okresem dynamicznego wzrostu aktywów funduszy inwestycyjnych. Porównując³ jednak odsetek gospodarstw domowych, które lokują swoje oszczędności w lokatach bankowych (ok. 34%), z odsetkiem lokującym w funduszach inwestycyjnych (3% do 5%), należy uznać, że ta ostatnia forma inwestowania nadal pozostaje „elitarną” i dotyczy tylko najlepiej sytuowanych rodzin⁴. Większość gospodarstw domowych (ok. 63%) wszystkie swoje dochody przeznacza na bieżące wydatki. Jest to i tak poprawa sytuacji w stosunku do roku 2005, kiedy to ponad 75% rodzin nic nie oszczędzało, i najgorszych pod tym względem lat 2001–2002, kiedy prawie 85% rodzin deklarowało niezdolność do odkładania jakichkolwiek oszczędności.

Wzrost łącznych depozytów bieżących gospodarstw domowych wynikał wyłącznie z przyrostu kwoty depozytów bieżących z 70,5 mld zł na koniec 2005 roku do prawie 94 mld zł na koniec 2006 roku. Tak znaczny przyrost (ponad 33% w skali roku) wskazuje, z jednej strony, na lepszą koniunkturę w dziedzinie zatrudnienia, częstsze wykorzystanie konta bankowego do przelewu dochodów, ale także – z drugiej strony – na nieumiejętność efektywnego zarządzania wolnymi środkami, które nie są lokowane w formie przynoszącej właścicielowi większy dochód niż bardzo niskie obecnie oprocentowanie depozytów bieżących.

Wzrostowi kwoty depozytów bieżących gospodarstw domowych towarzyszyło w 2006 roku zmniejszenie depozytów terminowych ze 147,8 mld zł na początku roku do 143,2 mld zł na końcu, co stanowiło spadek o ok. 3%. Spadek depozytów terminowych objął prawie wszystkie kategorie tych depozytów oprócz najkrótszych depozytów do jednego miesiąca (tu nastąpił wzrost o ok. 7% do 27,5 mld zł) oraz depozytów o terminach 6–12 miesięcy (przyrost o 2,5% do 33,9 mld zł). Najbardziej spadła kwota depozytów o terminach od 1 do 2 lat (spadek o 18,5% do 4,7 mld zł) oraz od 3 do 6 miesięcy (spadek o ok. 12% do 23,2 mld zł). Spadek w tej ostatniej kategorii był najwyższy w wartościach bezwzględnych, gdyż wyniósł ponad 3,2 mld zł.

³ Na podstawie badań CBOS z grudnia 2006.

⁴ Por. L. Dziawgo, *Private banking. Bankowość dla zamożnych klientów*, Kraków 2006.

Zdecydowana większość depozytów bankowych ulokowana jest w krajowej walucie. Depozyty w innej walucie stanowią ok. 14% ogółu depozytów. Mniejszy udział depozytów walutowych występuje wśród depozytów bieżących (ok. 10%), a wśród depozytów terminowych walutowe stanowią ok. 16%. Wartości te pozostają od 10 lat na względnie stałym poziomie, co świadczy o ugruntowaniu zaufania do krajowej waluty.

Do aktywów gospodarstw domowych zaliczyć należałoby także środki zgromadzone w Otwartych Funduszach Emerytalnych. Ich wartość nie jest zależna od indywidualnych decyzji, nie można więc w tym przypadku badać czynników skłonności do oszczędzania. Wielkość tych środków ma zatem większe znaczenie w ujęciu makroekonomicznym niż w kontekście uwarunkowań mikroekonomicznych. Środki te są prywatną własnością pracowników, bez wątpienia więc stanowią aktywa finansowe polskich gospodarstw domowych.

Na koniec 2006 roku środki zgromadzone w Otwartych Funduszach Emerytalnych wynosiły niespełna 116,6 mld zł. Większość środków OFE ulokowana jest w bezpiecznych instrumentach finansowych – obligacjach i bonach skarbowych (ok. 63%), następnie w akcjach (ok. 34%), pozostałą część stanowią lokaty bankowe i inne instrumenty finansowe. Członkami 15 Otwartych Funduszy Emerytalnych było 12,3 mln osób, co daje średnią wartość zgromadzonego kapitału na osobę równą ok. 9400 zł. Średnia miesięczna wartość składki na osobę przekazana w grudniu 2006 roku do funduszu wynosiła 103,20 zł, przy czym najwyższa była w ING Nationale-Nederlanden Polska (122 zł), a najniższa w OFE Nordea (78 zł). Przeciennie w ciągu miesiąca do wszystkich OFE trafia ok. 1,2 mld zł.

Kolejną pozycją pod względem wartości zgromadzonych środków są aktywa funduszy inwestycyjnych, które na koniec 2006 roku osiągnęły poziom prawie 99 mld zł. Dynamika wzrostu w stosunku do poprzedniego roku jest tu najwyższa spośród wszystkich wymienionych składników aktywów gospodarstw domowych i wynosi ponad 61%. Kilkudziesięcioprocentowa dynamika przyrostu aktywów utrzymuje się już ósmy rok z rzędu, za wyjątkiem roku 2004, kiedy przyrost aktywów wyniósł tylko ok. 10%. Największy udział w aktywach mają fundusze mieszane (akcji i papierów dłużnych) – 52,6%, akcyjne – 23,2%, obligacyjne – 11,1%, rynku pieniężnego (krótkoterminowe papiery dłużne i lokaty bankowe) – 7,9%, resztę stanowią inne fundusze – 5,2%.

Kolejny składnik aktywów finansowych gospodarstw domowych związany jest z ubezpieczeniami na życie (dział I – ubezpieczenia osobowe i na życie). Do aktywów finansowych ubezpieczonych należy tu zaliczyć tzw. rezerwę techniczno-ubezpieczeniową zakładów ubezpieczeń na życie, pochodzącą ze skumulowanych składek, a wykazywaną w pasywach tych firm. Są to zobowiązania wobec klientów w proporcji do ryzyka przyjętego do ochrony zdarzeń w poszczególnych umowach, lub/i wynikające z części inwestycyjnej polisy. Środki te mogą więc „wrócić” do gospodarstw domowych z tytułu zdarzeń losowych (ubezpieczenia na życie, wypadkowe i chorobowe), osiągnięcia określonego wieku (polisy na dożycie, posa-

gowe i inwestycyjne) oraz wycofania części inwestycyjnej (ubezpieczenia na życie z funduszem kapitałowym). Trzeba tu podkreślić, że do tak rozumianych aktywów finansowych nie należy zaliczać ubezpieczeń majątkowych czy komunikacyjnych działu II, ze względu na to, iż środki wypłacane z tytułu tych ubezpieczeń pokrywają tylko straty w utraconym, ale istniejącym wcześniej majątku rzeczowym, który nie zalicza się do aktywów finansowych gospodarstw domowych. Na koniec 2006 roku rezerwy techniczno-ubezpieczeniowe firm oferujących w Polsce polisy na życie (dział I) wynosiły ok. 55,6 mld zł.

Gospodarstwa domowe lokują także swoje wolne środki bezpośrednio w akcjach poprzez ich zakup w biurach maklerskich i z tytułu akcji pracowniczych. Wartość akcji w bezpośrednim posiadaniu gospodarstw domowych podlega tylko szacunkowej ocenie ze względu na brak pełnych danych na ten temat. W danych Warszawskiej Giełdy Papierów Wartościowych użyteczne w tym względzie mogą być dwie kategorie: inwestorzy indywidualni i niezidentyfikowani. W odróżnieniu od inwestorów instytucjonalnych takich, jak banki, fundusze emerytalne i inwestycyjne oraz przedsiębiorstwa posiadające znaczne pakiety akcji innych podmiotów, inwestorzy indywidualni i niezidentyfikowani nie mają obowiązków sprawozdawczych, jeśli posiadają tylko stosunkowo niewielkie pakiety akcji. W zdecydowanej większości te dwie grupy inwestorów można utożsamiać z osobami fizycznymi dokonującymi transakcji na własny rachunek. Ich udział w kapitalizacji krajowych spółek na Warszawskiej Giełdzie Papierów Wartościowych szacowany jest na ok. 25%. Szacunki te potwierdzają się w udziale krajowych inwestorów indywidualnych w obrotach akcjami (choć brak tu bezpośredniego przełożenia, gdyż obrót jest wyższy od posiadania), wynoszącym w 2006 roku ok. 35%. Kapitalizacja krajowych spółek na Warszawskiej Giełdzie Papierów Wartościowych wynosiła na koniec 2006 roku 438 mld zł. Uwzględnienie tylko krajowych spółek wynika z tego, iż akcje wielu z nich były oferowane w ofertach publicznych przeznaczonych dla osób fizycznych na rynku pierwotnym lub przydzielane bądź sprzedawane jako transza pracownicza. Nie zmienia to jednak faktu, że krajowi inwestorzy indywidualni kupują na rynku wtórnym oprócz firm krajowych także akcje firm zagranicznych. Mimo wszystko uwzględnienie spółek zagranicznych bez jakichkolwiek danych o zakupach inwestorów indywidualnych zawyżyłoby ten szacunek. Można potraktować to zaniżenie jako kompensatę uwzględnienia wszystkich spółek krajowych, choć nie wszystkie z nich były oferowane na rynku pierwotnym w transzach dla inwestorów indywidualnych lub jako pracownicze. Poza tym gospodarstwa domowe posiadają także akcje nienotowane na rynku giełdowym. Wobec powyższych uwarunkowań można oszacować wartość akcji w bezpośrednim posiadaniu krajowych inwestorów indywidualnych na ok. 110 mld zł.

Obligacje Skarbu Państwa dzięki intensywnej kampanii informacyjnej i promocyjnej w środkach masowego przekazu są w ostatnich latach jednym z najlepiej rozpoznawanych, obok bankowych lokat terminowych, produktem oszczędnościowym dla gospodarstw domowych. Poza obligacjami detalicznym istnieją także tzw.

obligacje hurtowe. Mają one nominal 1000 zł, a na rynku pierwotnym sprzedawane są w pakietach po 100 sztuk. Istnieje możliwość nabycia pojedynczych sztuk na wtórnym rynku giełdowym. Wymaga to jednak posiadania rachunku w biurze maklerskim i pewnej znajomości funkcjonowania tych instrumentów. Z tego względu obligacje hurtowe są mniej popularne wśród gospodarstw domowych o przeciętnych dochodach⁵. Łącznie na koniec 2005 roku gospodarstwa domowe miały ulokowane w skarbowych papierach wartościowych ok. 17,7 mld zł. Wśród papierów detalicznych najwięcej środków obejmowały obligacje 2-letnie (ok. 6,4 mld zł), następnie 3-letnie (ok. 2,8 mld zł), 5-letnie (ok. 2,7 mld zł), 4-letnie (0,57 mld zł) oraz 10-letnie (0,2 mld zł). We wszystkich obligacjach hurtowych i bonach skarbowych osoby prywatne ulokowały ok. 5 mld zł.

Europejska klasyfikacja ESA zawiera także w aktywach finansowych gospodarstw domowych gotówkę w obiegu. Zaliczenie tego składnika wydaje się jednak z punktu widzenia celu niniejszego opracowania wątpliwe. Kategoria podawana przez NBP jako gotówka w obiegu poza kasami banków ma głównie charakter transakcyjny, a nie tezauryzacyjny. Poza tym część takiej gotówki jest też w posiadaniu firm biorących udział w obiegu pieniądza. Tylko gotówka przechowywana w domu przez gospodarstwa domowe i traktowana przez nie jako oszczędności mogłaby być zaliczana do aktywów. Stanowi ona jednak zapewne tylko niewielką część gotówki w obiegu poza kasami banków i jest bardzo trudna do oszacowania ze względu na niechęć ludzi do ujawniania tego typu środków. Gotówka w obiegu poza kasami banków wynosiła na koniec 2006 roku ok. 70 mld zł. Szacunkowo można przyjąć, że tylko 1%–2% tej kwoty jest trwale wycofane z bieżącego obiegu i traktowane jako oszczędności gospodarstw domowych, co daje wartość ok. 1 mld zł. Wyżej wymieniony odsetek wynika m.in. ze stopy oszczędzania gospodarstw domowych z dochodu wynoszącej dla danych makroekonomicznych ok. 7%. Z innych badań wynika, że 15%–30% gospodarstw domowych lokuje swoje oszczędności w gotówce. Zestawienie tych współczynników wskazuje na założony tu odsetek i kwotę gotówki trwale odkładanej (ponad miesiąc) przez gospodarstwa domowe w celach tezauryzacyjnych.

Kredyty bankowe można potraktować jako ujemne aktywa finansowe gospodarstw domowych. Kredyty gospodarstw domowych wraz z odsetkami w sektorze bankowym wynosiły na koniec 2006 roku 187,6 mld zł. Przyrost w skali roku wyniósł tu prawie 34% i wynikał w dużej mierze z wzmożonego zadłużania się gospodarstw domowych na cele mieszkaniowe. Pod względem terminów najbardziej w 2006 roku zwiększyły się kredyty ponad 20-letnie. Kredyty te w skali roku uległy prawie podwojeniu (przyrost o ok. 94%), osiągając wartość 48 mld zł, co stanowi już 26% wszystkich kredytów gospodarstw domowych. Jeszcze 5 lat wcześniej stanowiły one tylko 5% wartości wszystkich kredytów. Kredyty o średnich terminach (2 do 20 lat) przyrastały w tempie 20%–30%. W całej puli

⁵ *Ibidem*.

kredytów 68% ich wartości denominowana jest w krajowej walucie, a 32% w walutach obcych (według przeliczenia kredytów walutowych na złotówki po kursie z ostatniego dnia roku). Jeśli jednak wziąć pod uwagę tylko kredyty hipoteczne, to przeważają już te w walutach obcych (53% wartości kredytów hipotecznych).

Podsumowanie

Dane demograficzne wskazują na postępujące starzenie się społeczeństwa polskiego. Nieznacznie spada też liczba ludności, co wynika z niskiego przyrostu naturalnego oraz emigracji zarobkowej. Pewną nadzieję na odwrócenie tych trendów daje wejście w okres rozrodczy wyżu demograficznego urodzonego w latach 80. XX wieku, czego przejawem było w ostatnim roku zwiększenie liczby zawieranych małżeństw o prawie 10%.

Sytuacja finansowa polskich gospodarstw domowych w ciągu ostatnich 2 lat (2004–2005) uległa znacznej poprawie. Zwiększyły się dochody gospodarstw domowych i wzrosła stopa oszczędzania. Poprawiło się też wyposażenie gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku. Nadal największy udział, choć spadający, w lokowaniu oszczędności gospodarstw domowych mają lokaty bankowe. Coraz częściej wykorzystywane są w tym celu fundusze inwestycyjne. Znacznie wzrosło też zadłużenie gospodarstw domowych w bankach, głównie na cele mieszkaniowe. Łączne aktywa finansowe polskich gospodarstw domowych na koniec 2006 roku oszacować można na 640 mld zł, co przy zadłużeniu bankowym wynoszącym 188 mld zł daje kwotę netto ok. 452 mld zł.

Bibliografia

1. *Bankowość detaliczna, potrzeby, szanse i zagrożenia*, red. G. Rytlewska, Warszawa 2005.
2. Dziawgo L., *Private banking. Bankowość dla zamożnych klientów*, Kraków 2006.
3. *Leksykon sfery spożycia, terminologia i metodyka badań*, red. H. Szulce, Warszawa 1987.
4. *Mały Rocznik Statystyczny 2007*, GUS, Warszawa 2007.
5. *Warunki życia ludności Polski w latach 2004–2005. Departament Statystyki Społecznej*, GUS, Warszawa 2007.

Abstract

The article discusses the structure of Polish households regarding the source of support, age and place of residence. It emphasizes tendencies concerning society ageing, economic emigration, low population growth and the beginning of professional activity by the population boom of the 1980s. Next, the income and expenses of households in 2005-2006 are analysed in microeconomic and macroeconomic aspect. Categories of poverty are defined according to the income and expenses criteria. Improvement of economic situation has been noticed in most household groups.

Next, the article analyses household financial assets understood as current and cumulated savings deposited in the products of financial market. These include bank deposits, State Treasury bonds, investment funds, life insurance policies, assets located in Open Pension Funds. Bank loans are treated as negative financial assets. Substantial growth of household liabilities have been noticed, especially for the residence purposes.

Streszczenie

Artykuł omawia strukturę polskich gospodarstw domowych ze względu na źródło utrzymania, wiek, miejsce zamieszkania. Podkreślone zostały tendencje dot. starzenia się społeczeństwa, emigracji zarobkowej, niskiego przyrostu naturalnego i wchodzenia w życie zawodowe wyżu demograficznego lat 80. XX w. Następnie przeanalizowane zostały dochody i wydatki gospodarstw domowych w ujęciu mikro i makroekonomicznym w latach 2005-2006. Zdefiniowano także kategorie ubóstwa wg kryteriów dochodów i wydatków. Stwierdzono poprawę sytuacji finansowej w większości grup gospodarstw domowych.

Następnie omówiono aktywa finansowe gospodarstw domowych rozumiane jako ich bieżące i skumulowane oszczędności ulokowane w produktach rynku finansowego. Do aktywów tych zaliczono depozyty i lokaty bankowe, obligacje Skarbu Państwa, jednostki uczestnictwa w funduszach inwestycyjnych, ubezpieczenia na życie, środki zgromadzone w Otwartych Funduszach Emerytalnych. Kredyty bankowe potraktowano jako ujemne aktywa finansowe tych podmiotów. Zauważono znaczny wzrost zadłużenia gospodarstw domowych, szczególnie na cele mieszkaniowe.

